

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ГАЗОНАСИЧЕНИХ НЬЮТОНІВСЬКОЇ ТА НЕНЬЮТОНІВСЬКОЇ РІДИН В ЗОНІ ТИСКУ НАСИЧЕННЯ

В.С. Савіч, О.О. Ошовська

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна; e-mail: savichsp@gmail.com

Виконано теоретичні дослідження умов тотожності фільтраційних процесів в пористих середовищах ньютонівських та неньютонівських газонасичених рідин. Отримано вирази, що визначають масові витрати вказаних рідин при гомогенному та гетерогенному механізмах фільтраційного плинину.

Ключові слова: пористе середовище, фільтрація, ньютонівська рідина, не ньютонівська рідина, газонасиченість, витрата газонасиченої рідини.

Вступ

Аналіз літератури [1-4], присвяченої питанням дослідження процесу фільтрації газованої рідини, дозволяє зробити наступні висновки: газувана рідина при тиску вище тиску насиченості має нелінійну стискуваність; при стаціонарній фільтрації газованої рідини у пористому середовищі спостерігається значне збільшення витрати рідини неподалік (вище) тиску насичення; ефект збільшення витрати рідини зменшується з ростом проникності (або середнього радіусу капіляра) пористого середовища; залежність рухомості рідини та витрати рідини, приведеного до витрати за Дарсі (відносна витрата) від рівня тиску вище тиску насичення, має немонотонний характер; із зростанням газонасиченості рідини ефект збільшення витрати зростає; основні закономірності стаціонарного плинину газуваних ньютонівських рідин справедливі також і для не ньютонівських.

В даному випадку спостерігається ефект наближення властивостей плинину ньютонівської та неньютонівської рідин при фільтрації у пористому середовищі, що потребує дослідження меж даної тотожності.

Мета роботи

Теоретичне дослідження умов тотожності фільтраційних процесів ньютонівської та неньютонівської рідин, зумовлених явищем газонасиченості рідини при наближенні до тиску насичення.

Основна частина

Для пояснення зазначених висновків аналізу дослідимо механізм утворення зародків, а саме: гомогенний або гетерогенний.

1. Гомогенний механізм. Будемо вважати, що утворення зародків відбувається, в основному, у всьому об'ємі рідкої фази.

Дослідимо за даних умов тотожність фільтраційних плинів ньютонівської та неньютонівської рідин. Сліди поверхнево-активних речовин (ПАР), які майже завжди присутні при фільтраційному русі [1], та поверхневий електричний заряд [2] стабілізують зародок газу, однак поверхня розділу «рідина – зародок газу» ще зберігає рухомість [3] (тобто зародки є такими, що деформуються), в результаті чого газувана рідина набуває стискуваності, яка зростає з наближенням до тиску насиченості, зважаючи на зростання об'ємного вмісту зародків. З примусовим додаванням ПАР її кількість на поверхні зародка зростає, з огляду на що рідина втрачає рухомість [4], а стискуваність системи при інших рівних умовах стає меншою.

Розглянемо тепер як наявність нелінійної стискуваності відбивається на характеристиках витрати при фільтрації газуваної рідини в пористому середовищі. За визначенням [5] коефіцієнт стискуваності $\beta(P)$ віднаходиться з рівняння

$$\frac{1}{\rho} \frac{d\rho}{dP} = \beta(P), \quad (1)$$

де ρ – густина рідини, що фільтрується (з урахуванням обох фаз: газової та рідинної); P – внутрішньо-пластовий тиск, який спричиняє фільтраційний рух.

Приймемо, що в першому наближенні, функція стискуваності може бути представлена у адитивній формі

$$\beta(P) = \beta_1 + (\beta_c - \beta_1) \exp[-\alpha(P - P_c)], \quad (2)$$

де β_1 та β_c відповідно мінімальне (при $P \gg P_c$) і максимальне (при $P = P_c$) значення коефіцієнта стискуваності.

Підставляючи в (1) форму (2), отримаємо

$$\rho = \rho_c \exp[\beta_1(P - P_c)] \exp\left\{ \frac{(\beta_c - \beta_1)}{\alpha} [1 - \exp(\alpha(P - P_c))] \right\}, \quad (3)$$

де ρ_c – густина газуваної рідини при P_c . Підекспоненціальний вираз другої експоненти при підстановці наступних експериментальних даних: $\alpha = 10^{-6}$ 1/Па, $P - P_c = 10^6$ Па, $\beta_c - \beta_1 = 5 \cdot 10^{-6}$ 1/Па стає близьким до нуля ($\approx 10^{-4}$), тому (3) може бути спрощено:

$$\rho = \rho_c \exp[\beta_1(P - P_c)]. \quad (4)$$

Формула (4) показує, що для плинущу газуваної рідини можна використовувати модель «надстислої» рідини Маскета [6], яка вміщує поряд з (4) ще й наступне

рівняння: $\frac{\partial^2 P}{\partial x^2} = \frac{m \beta_1 \eta}{k} \frac{\partial \rho}{\partial t}$, де m – пористість, η – в'язкість, k – проникність.

Для стаціонарного плинущу газуваної рідини при постійному перепаді тиску масова витрата має вигляд:

$$Q = Q_c \left(\frac{\rho_0 - \rho_c}{\beta_1 \rho_c (P_0 - P_c)} \right), \quad (5)$$

де ρ_0 та ρ_c – густина газуваної рідини відповідно на вході та виході пористого середовища; Q_c – масова витрата рідини, яка не стискається, з густиною ρ_c , яка

(витрата) визначається з виразу $Q = Q_c(k \rho_c F / (\eta l))(P_0 - P_c)$, де F, l – відповідно площа поперечного перетину та довжина зразку пористого середовища.

Після перетворень (при $P_0 - P_c \ll (1/\beta_1)$), формулу (5) можна привести до виду $Q = Q_c[1 + \beta_1(P_0 - P_c)]$, де $P = (P_0 - P_c)/2$. Приймаючи за результатами експерименту для $\beta_1 = 5 \cdot 10^{-10}$ 1/Па, а для $P - P_c \approx 2 \cdot 10^6$ Па, отримаємо $\beta_1(P - P_c) \approx 10^3$.

Таким чином, стискуваність практично не впливає на витратні характеристики при фільтрації газованої рідини в пористому середовищі.

2. Гетерогенний механізм. Відомо, що зародки нової фази, в основному, утворюються на існуючих поверхнях [7]. У випадках, які розглядаються, цю роль виконує, наприклад, геометрична структура пористого середовища. Дійсно, роботу гетерогенного утворення зародків може бути визначено із співвідношення [8, 9]

$$W_h/W = f(\theta), \quad (6)$$

де W – робота гомогенного утворення зародків газової фази, $f(\theta)$ – функція крайового кута змочування рідиною твердої поверхні [8]:

$$f(\theta) = 0.25 \cdot (1 + \cos\theta)^2 (2 - \cos\theta). \quad (7)$$

Підставляючи (7) в (6), після перетворення, отримаємо: $W_h/W = 0.5 + 0.75 \cdot \cos\theta - 0.25 \cdot \cos^3\theta$.

Із наведеного рівняння видно, що при $0^\circ < \theta \leq 180^\circ$ робота гетерогенного процесу завжди менше роботи гомогенного процесу. З покращенням змочуваності, що може досягаться додаванням, зокрема аніонної ПАР, робота гетерогенного утворення зародків збільшується, тобто зменшується ймовірність їх утворення.

Прийемо, що зародки газу, які утворюються (суть – адсорбуються [10]) на поверхні капілярів, рухомі. В результаті пристінний шар рідини, який насичено зародками газу, має меншу в'язкість, ніж центральний. Природно уявити, що при зниженні тиску до тиску насичення, з огляду зменшення роботи утворення зародків, об'ємний вміст їх збільшується, що може привести до збільшення товщини пристінного шару зниженої в'язкості.

Розглянемо рух газорідинної системи в одиничному капілярі та скористаємося результатами робіт [11, 12], в яких, на основі принципу максимуму Понтрягіна отримано функцію $h(c) = [\rho(c)/2\eta(c)] + [A/(1-r^2)]c$, де $\rho(c)$, $\eta(c)$ – відповідно функції густини та в'язкості від концентрації газу. Відшукується такий розподіл концентрації по радіусу капіляра $c(r)$, який забезпечує максимум функції $h(c)$ та, відповідно, витрати рідини. Враховуючи [12], A – постійна, причому $A \in [0; \infty)$, $r \in [0; 1]$, $c \in [0; 1]$.

Для функції густини від концентрації $\rho(c)$ можна прийняти відоме співвідношення $\rho(c) = 1 - c$. Для функції в'язкості від концентрації $\eta(c)$ відповідно до [13], приймаємо $\eta(c) = c(1 - \lambda)$ ($1/3 < \lambda < 1$) – для високих та середніх концентрацій, та $\eta(c) = c\lambda$ ($0 < \lambda < 1/6$) – для відносно низьких концентрацій.

Вочевидь, для розподілу концентрації, який доставляє максимум витраті рідини:

$$c_m(r) = \begin{cases} 0, & 0 \leq r < \sqrt{1 - 2A/(1-\lambda)}, \\ \frac{1}{\lambda} - \frac{1}{\lambda} \sqrt{(1-\lambda)(1-r)^2(2A)^{-1}}, & \sqrt{1 - 2A/(1-\lambda)} < r < 1. \end{cases} \quad (8)$$

Середня концентрація газу, відповідно до [12], визначається із співвідношення

$$F = \int_0^1 c_m(r) r dr = \frac{A}{3\lambda(1-\lambda)}.$$

Вказаний розподіл концентрації за перетином (8) буде мати місце при $A \in (0; (1-\lambda)/2)$ та $F \in (0; 1/6\lambda)$.

Зазначимо, що при відносно високих концентраціях газу, коли має місце двофазний плин, можливо, як показано в [12], утворення пристінного газового шару.

Таким чином, максимізація витрати відбувається при розшаруванні газорідинної системи, коли в центрі плине чиста рідина, а біля стінок рідина із зародками газу (тобто система з меншою в'язкістю аніж у центрі потоку). Очевидно, що відносно малий пристінний шар, насичений гетерогенними зародками газу, який виділюється, буде мати значно меншу в'язкість, ніж чиста рідина, в той час як об'ємна в'язкість газованої рідини при наявності зародків газу, відповідно до [1], зменшується лише на (10...15)% .

3. Кільцева схема плину в капілярі. Розглянемо особливості плину в пористому середовищі ньютонівської та не ньютонівської рідин.

Ньютонівська рідина. Для визначення витрати в теоретичних підрахунках можна застосувати кільцеву схему руху в капілярі, запропоновану в [14]. Тоді швидкість стаціонарного плину флюїдів в капілярі визначиться з рівняння

$$v_i = -(\Delta P / (4l \eta_i)) r^2 + a_{1i} \ln r + a_{2i}, \quad (9)$$

де $\Delta P/l$ – градієнт тиску, η_i – в'язкість флюїда (для центрального флюїда приймемо індекс 1, для пристінного – індекс 2). Постійні a_{1i} та a_{2i} визначаються з наступних

граничних умов: $v_2 = 0, r = R, \eta_2 \frac{dv_2}{dr} = \eta_1 \frac{dv_1}{dr}, v_1 = v_2, r = R_0, \frac{dv_1}{dr} = 0, r = 0$.

З (9) при вказаних граничних умовах визначається швидкість

$$v_1 = (\Delta P R^2 / (4\eta_1 l)) \left[(R_0/R)^2 - (r/R)^2 + \varepsilon (1 - R_0^2/R^2) \right] \quad (10)$$

та відносна витрата рідини $Q_1 = Q/Q_0 = S^4 [1 + (2\varepsilon/S^2)(1-S^2)]$, або

$$Q_1 = (1-\xi)^4 [1 + 2\varepsilon \xi (2-\xi)/(1-\xi)^2], \quad (11)$$

де $S = R_0/R = 1-\xi, \xi = \delta/R, \varepsilon = \eta_1/\eta_2 > 1, Q_1$ – витрата для рідини з в'язкістю η_1 . Перехід до пористого середовища в даному випадку не змінить результату, якщо прийняти (11) як відносну проникність, виражену у термінах витрати. Аналіз виразу (11) показує, що залежність витрати рідини від товщини пристінного шару має немонотонний характер, причому максимум витрати настає при

$$\xi = 1 - \sqrt{\varepsilon(2\varepsilon - 1)^{-1}}. \quad (12)$$

Немонотонність витрати визначається добутком $(1-\xi)^4 \times [2\varepsilon \xi (2-\xi)/(1-\xi)^2]$. Перший множник характеризує площину поперечного перетину потоку рідини, другий – внесок пристінного шару зниженої в'язкості у збільшення витрати рідини. За відносно низької товщини пристінного шару переважає другий множник, і витрата рідини збільшується. За відносно високої товщини пристінного шару переважає перший множник, і витрата рідини зменшується.

Неньютонівська рідина. Розглянемо кільцевий плин в капілярі неньютонівської (степеневі) рідини з пристінним шаром газу. Швидкість руху рідини в капілярі, враховуючи, що при $r=0$ напруження τ повинно бути кінцевою величиною, визначається з рівняння [6]:

$$v_1 = -(n/(n+1))(\Delta P/(2\eta_0 l))^{1/n} r^{(1/n)+1} + a_{2i}, \quad (13)$$

а швидкість плинну пристінного шару газу з рівняння

$$v_2 = -(\Delta P/(4\eta_2 l))r^2 + a_{1i} \ln r + a_{2i}, \quad (14)$$

де η_0 – постійна величина ($\eta_0 = \tau/\gamma^n$). Постійні інтегрування визначаються із наступних граничних умов: $v_2 = 0$, $r = R$, $\tau_1 = \tau_2$, $v_1 = v_2$, $r = R_0$.

Тоді з (13) та (14) визначається швидкість плинну

$$v_1 = (n/(n+1))(\Delta P/(2\eta_0 l))^{1/n} R_0^{(1/n)+1} \left[1 - (r/R_0)^{(1/n)+1} \right] + ((\Delta P R^2)/(4\eta_2 l)) \left[1 - (R_0/R)^2 \right], \quad (15)$$

а з (15) відносно витрату рідини

$$Q_1 = Q/Q_0 = (1-\xi)^{(1/n)+3} \left[1 + (3(n+1)/(2n)) \cdot (\varepsilon \xi (2-\xi)/(1-\xi)^2) \right], \quad (16)$$

$$\varepsilon = \eta_1/\eta_2, \quad \eta_1 = \eta_0 ((\Delta P R_0)/(2\eta_0 l))^{1-(1/n)}, \quad (17)$$

де η_1 – в'язкість рідини при $r = R_0$, тобто на межі поділу рідини та газу,

$$Q_0 = \frac{\pi n}{3n+1} \left(\frac{\Delta P R_0}{2\eta_0 l} \right)^{1/n} R^{(1/n)+3} - \text{витрата степеневі рідини з в'язкістю } \eta_1 = \eta_0 \left(\frac{d v_1}{d r} \right)^{n-1}.$$

При $n=1$ рівняння (15) та (16) переходять відповідно в рівняння (10) та (11). Аналіз виразу (16) показує, що залежність витрати рідини від товщини пристінного шару також має немонотонний характер, причому максимум витрати наступає при

$$\xi = 1 - \sqrt{((n+1)\varepsilon)/((3n+1)\varepsilon - 2n)}. \quad (18)$$

При $n=1$ рівняння (18) переходить в рівняння (12). Аналіз виразу (18) показує, що зі зростанням n (за інших рівних умов) ξ зростає.

Немонотонність витрати за вище описаних причин визначається добутком $(1-\xi)^{(1/n)+3} \times \left[1 + (3(n+1)/(2n)) \cdot ((\varepsilon \xi (2-\xi))/(1-\xi)^2) \right]$, причому «внесок» кожного із добутоків аналогічний відповідному як і у випадку ньютонівської рідини.

Висновок

Отримано і досліджено умови тотожності фільтраційних процесів ньютонівської та неньютонівської рідин, зумовлених явищем газонасиченості рідини в зоні, наближеній до тиску насичення. Запропоновано вирази, які описують витрату рідини при зародках газової фази у пристінковому шарі для гомогенного та гетерогенного механізмів фільтраційного плинну.

Список літератури

1. Буевич, Ю.А. О докритическом образовании зародышей в жидкости с поверхностно-активным веществом (ПАВ) / Ю.А. Буевич // Инженерно-физический журнал. – 1987. – Т. 52, № 5. – С. 394-402.
2. Сулейманов, Б.А. Влияние поверхностно-активного вещества на неравновесные эффекты в газожидкостных системах в докритической области / Б.А. Сулейманов, Ф.Б. Нагиев // Инженерно-физический журнал. – 1995. – Т. 68, № 6. – С. 968-974.
3. Сиротюк, М.Г. Стабилизация газовых пузырьков в воде / М.Г. Сиротюк // Акустический журнал. – 1970. – Т. 16, № 4. – С. 567-569.
4. Dammer, S.M. Gas enrichment at liquid-wall interfaces / S.M. Dammer, D. Lohse // Physical Review Letters. – 2006. – Vol. 96. – PP. 2257-2264.
5. Бернадинер, М.Г. Гидродинамическая теория фильтрации аномальных жидкостей / М.Г. Бернадинер, В.М. Ентов. – М.: Наука, 1979. – 199 с.
6. Tretheway, D. Effects of absolute pressure on fluid-solid interphase / D. Tretheway // Physical Review Letters. – 1999. – Vol. 82. – PP. 1671-1674.
7. Фольмер, М. Кинетика образования новой фазы / М. Фольмер. – М.: Мир, 1986. – 208 с.
8. Корнфельд, М. Упругость и прочность жидкостей / М. Корнфельд. – М.-Л.: Энергия, 1975. – 108 с.
9. Хирс, Д. Испарение и конденсация / Д. Хирс, Г. Паунд. – М.: Metallurgia, 1966. – 200 с.
10. Михайлов, Д.Н. О влиянии адсорбции-десорбции микророзышей газа на характер фильтрации газированной жидкости / Д.Н. Михайлов, Г.С. Степанова // Изв. РАН. Механика жидкости и газа. – 2003. – № 5. – С. 106-114.
11. Павловский, Ю.Н. О пристеночном эффекте / Ю.Н. Павловский // Изв. АН СССР. Механика жидкости и газа. – 1967. – № 2. – С. 160-165.
12. Эфрос, Д.А. Исследование фильтрации неоднородных систем / Д.А. Эфрос. – Л.: Энергия, 1978. – 351 с.
13. Сатаров, Р.М. Исследование движения газожидкостных систем с учетом образования микророзышей / Р.М. Сатаров, П.Я. Фарзани // Инженерно-физический журнал. – 1987. – Т. 52., № 5. – С. 765-771.
14. Blake, T.D. Slip between a liquid and a solid theory reconsidered / T.D. Blake // Colloids and Surfaces. – 1990. – Vol. 47. – P. 135-145.

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ФИЛЬТРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ГАЗОНАСЫЩЕННЫХ НЬЮТОНОВСКОЙ И НЕНЬЮТОНОВСКОЙ ЖИДКОСТЕЙ В ЗОНЕ ДАВЛЕНИЯ НАСЫЩЕНИЯ

В.С. Савич, О.А. Ошовская

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина; e-mail: savichsp@gmail.com

Выполнены теоретические исследования условий тождественности фильтрационных процессов в пористых средах ньютоновских и неньютоновских газонасыщенных жидкостей. Получены выражения, определяющие массовые расходы указанных жидкостей при гомогенном и гетерогенном механизмах фильтрационного течения.

Ключевые слова: пористая среда, фильтрация, ньютоновская жидкость, неньютоновская жидкость, газонасыщенность, расход газонасыщенной жидкости.

MATHEMATICAL MODELING OF FILTRATION PROCESSES OF GAS-SATURATED NEWTONIAN AND NON-NEWTONIAN LIQUIDS IN SATURATION PRESSURE REGION

V.S. Savich, O.O. Oshovska

Odesa National Polytechnic University,
1 Shevchenko Str., Odesa, 65044, Ukraine; e-mail: savichsp@gmail.com

The conditions of identity of filtration of gas-saturated Newtonian and non-Newtonian liquids through porous media were theoretically investigated. The expressions determining mass flow rates of these liquids for homogeneous and heterogeneous filtration were obtained.

Keywords: porous medium, filtration, Newtonian liquid, non-Newtonian liquid, flow rate of gas-saturated liquid.